

URBÁN BALÁZS

A lét elviselhetetlen mindennapisága

■ ÖRKÉNY ISTVÁN: MACSKAJÁTÉK; A. P. CSEHOV: IVANOV ■

Peter Lébl utolsó rendezései közül kettőt hozott el a Divadlo Na zábradlí áprilisban a Bárka Színházba. A vendégjáték diplomáciai jelentősége már a színház kávézójában érezhetővé vált: a színházi plakátok kiállítását a kulturális miniszter nyitotta meg, az első sorokon VIP-feliratú táblák virítottak, a bemutatók után fogadásokat rendeztek. Kulturális eseménnyé azonban az előadások színvonalát avatta a vendégjátékot.

Erősen rendezői színház a fiatalon, tragikus körülmények közt elhunyt Léblé, de nem radikálisan az. Markáns, sajátos színházi nyelven szólal meg mindkét előadás, de mindkettő „közérthető”, azaz jól követhető, átélhető a kevésbé vájt fülű nézők számára is. Finom, de következetes stilizálás, metaforikus építkezés jellemzi, de nem veti el a pszichológiai realizmus hagyományait sem. A *Macskajáték* ütötköpött pesti bérház udvarán játszódik. A Jan Marek által tervezett tér alsó szintje a kapualjat, a szürkés postaládákat és az udvart foglalja magában, a felső szinten a körfolyosó egy szelete és az onnan nyíló lakások (köztük Orbánnéé) ajtaja látható. Ide sétál be Erzsike a játék kezdetén, itt kezd mesélni a reggel a piacon történeteket, s az udvar üresen hagyott tere tárgyakkal, kellékekkel népesül be. Itt játszódik azután minden: az egyes helyszíneket, tereket a színre gördülő tárgyak jelzik (az eszpresszót például néhány szék és egy zongora). Hasonlóképp az egyes helyszínekre utalnak a kisebb epizódszereplők szerepváltásai is (a tejárst például házmesternéként láthatjuk viszont, a pincért Egérkével barátkozó fiatalemberként). Ebben a világban minden Orbánné körül forog, minden az ő életterében jelenik meg,

Zuzana Bydžovská (Egérke)
és Iva Janžurová

Bohumil Klepl (Ivanov) és Theodora Remundová (Szása)

még Giza is, aki tolokocsijával hol az alsó, hol a felső szintre gördül be. A távol élő testvérek levélváltása vagy telefonbeszélgetése így élő fizikai kontaktusként történhet meg. De valós, a helyszínhez kapcsolódó tárgyak is feltűnnek a térben: Egérke például lármás, pőfékelő robogón érkezik, az Operába siető Orbánnéért és Pauláért valószínűtlenül lerobbant fekete taxi jön, s hasonló járművel (de azt nem vezetve) lép színpadra Cs. Bruckner Adelaida is.

Apró ötletek, játékok, gesztusok teszik színéssé csaknem valamennyi jelenetet. Kateřina Štefkova a figurákat szellemesen jellemző ruháinak több kiegészítő eleme is a játék, a humor forrása, például Orbánné, Egérke és Giza különböző színű bohókás „macskasapkái”, melyek a vendégjáték végén piros-fehér-zöld alakzatba rendeződnek.

A tempó szintén pontosan ki van dolgozva: az egyes jelenetek precízen áttűn-

nek egymásba, szereplőik már az előző kép végén belépnek a térbe. (Más kérdés, hogy Lébl és dramaturgja, Ivana Slámová alig húztak a szövegen, sőt, néhány mondatot átemeltek a kisregényből, ami az átlagosnál hosszabb előadást eredményez ugyan, de a ritmus soha nem akad el, nem törik meg.) S ugyanez igaz az előadás belső tempójára: a szellemes-kellemes részeket fontos pontokon tragikumközeli fájdalom váltja fel, a hullámzó derű után néha pillanatokra megáll a levegő.

Ami természetesen nagyban a színészek érdeme is. Míg az egyes helyzetek, szituációk finoman elemeltek, stilizáltak, addig a színészi játék legfeljebb enyhén karikíroz, de többnyire a pszichológiai realizmus keretein belül marad. A színészgárda feltűnően megbízhatóan működik; még az apró, csaknem néma szerepeket játszó Libor Prakesch, Aleš Šturm és Natasa Marková is színes, karakteres. Tomáš Mecháček lassú felfogású, elbambult papucsférjnek mutatja Józsit, Miroslava Malecká (Adelaida) éppúgy érzékelteti az egykori díva anakronizmussá vált, nagyzolásba fulladó nagyságát, mint az öregedő fián még mindig majomszeretettel csüggő anya zavarodottságát. Theodora Remundová feltűnően fiatal Ilusa nem a szokott érzéketlen, ostoba nő, hanem anyja felé szeretettel forduló, de vele már szót nem értő lány, egy energikusan karrierista új generáció reprezentánsa. Az időskori egoizmusra mutat variációkat Jorga Kotrbová gömbölyded, mézesmázos, ravasz férfifogási manővereit könnyed természetességgel megvalósító Paulája és Leoš Suchařípa gyámoltalanságot imitáló, narcisztikus, néha nagyra nőtt csecsemőhöz hasonlító, Csermlényiről Molnárra keresztelt Viktora. Zuzana Bydžovská Egérkéje groteszk jelenség: nehezen meghatározható korú, nagyra nőtt, cérnavekony nő, vastag keretű szemüveggel, energikus, de hasonlíthatatlanul esetlen mozgással, aki túlradó szeretettel fordul a világ felé, s ebből természetsszerűleg vajmi keveset kap vissza. Ritkán látni az alkati szerencsétlenség és a belső gazdagság kontrasztjának ilyen pontos, helyenként ellenállhatatlanul mulatságos, helyenként egészen szívszorító megvalósítását. Eva Holubová fegyelmезetten, koncentráltan játssza Gizát. Szinte eszüközten alakítása rendkívül gazdag; mozdulatlanul, kevés mimikával, minimális gesztussal mutatja testvéréhez fűződő kapcsolatának ellentmondásosságát, az ezen átszűrődő szeretetét és saját, félresiklottnak érzett élete feletti rezignáltságát.

Az előadás abszolút középpontja természetesen Orbánné. Iva Janžurová energikusan, szuggesztíven, óriási lendülettel

Koncz Zsuzsa felvételei

játssza a szerepet, a plasztikusan megrajzolt alak számtalan árnyalatát bontva ki. Erzsikéje mindenki felé szeretettel fordul; talán még soha nem láttam olyan *Macskajáték*-előadást, ahol mind Viktorhoz, mind Paulához fűződő érzelmeinek ennyire erős hitele lett volna. De a tőle telhető módon próbálja normalizálni Ilussal való kapcsolatát is; az előadás egyik legszebb képe, mikor kevéssel az öngyilkossági kísérlet előtt lányát ölébe fektetve beszélgetnek el rövid ideig – ám a pillanatokra megtalált harmónia gyorsan felbomlik. Orbánnét épp ez a szeretet teszi védtelenné, s dühkitörései természetes reakciók a többiek árulásaira. Janžurová alakítása mégis az Erzsike személyiségéből áradó végtelen derűre, belső gazdagságra helyezi a hangsúlyt, az egyes szituációkon túli, sugárzó erőt, tartást kölcsönözve ezzel a figurának.

A két előadás közül a *Macskajáték* a szívhöz szólóbb, s az egyenletesebb színvonalú, a Lébl által alkalmazott színházi nyelv erejét, gazdagságát a maga teljességében mégis inkább az *Ivanov* mutatja. Az *Ivanov* jóval keserűbb, kiábrándultabb előadás, amely azonban nyelvében, a stilizálás finomságában nem különbözik a *Macskajátéktól*. A teret ezúttal maga Lébl tervezte: a Csehov-mű első felvonása végig egy szűk sávban, a függöny előtt játszódik, a színre a függöny mögül (azt megemelve vagy megkerülve) lehet belépni, s így lehet távozni is. A második felvonásra a függönnyt felhúzzák, de a szereplők élettere alig tárgul. Lebegyevék háza egy relatíve kicsi, három oldalán fallal lezárt négyszögletű viskó, melybe jó néhány ember zsúfolódik. Az előtte levő jókora üres térbe huzamosabb ideig csak Ivanov és Szása lép ki. A következő két felvonásban ez a – most már Ivanov otthonává váló – viskó elfordul néhány fokkal.

A bezártság, zsúfoltság mellett a másik vizuálisan is közvetített alapélmény a feleslegesség. Kateřina Štefková jelmezei duplán anakronisztikusak; részint aligha korhű századfordulós viseletek, részint a metaforikus jelentésükhöz való kötődés teljesen kiürült, formálissá vált. A Lebegyev-ház asszonyai a maguk groteszk népviseletében leginkább Matrjoska babákra emlékeztetnek, Lvov doktor arisztokratikus díszítésű, de feltűrt ujju inge kitűnően passzol a figura Lermontov-paródiáit idéző pózaihoz. A tárgyhasználat elmélyíti a feleslegesség érzését. Maga Csehov látta el szereplőit metaforikus értelmű pótcselekvések sorával (gondoljunk csak a világból pusztán a kártyalapokat látó Koszihra), s Lébl ezt variálja tovább. A Lebegyev-ház vendégei közt van például egy rendíthetetlenül kötögető asszonyka, valamint két,

könyvébe bambán mélyedő fiatalember. (Amikor az általános tespedtség miatt felűhődő Szása kicseréli a két könyvet, a fiúk, mintha mi sem történt volna, felpillantás vagy lapozás nélkül olvasnak tovább.) A legjellemzőbb azonban Anna Petrovna csellója, melyet mindenhová magával cipel, de soha nem szólaltat meg.

A színészi játék valamivel erősebben karikíroz, mint a *Macskajátéknál*, de sem az erősebb stilizálás, sem a harsányabb komédiázás irányába nem megy el. Az alaptonus azonban egyértelműen komédiai, hiszen a jelentéktelen, tehetetlen, életükkel mit kezdeni nem tudó emberek világában nincsenek veszendő értékek. Így a két halál, Anna Petrovna lassú elsoványodása és Ivanov öngyilkossága sem lehet tragikus. Lébl értelmezésében Ivanov nem kivételes formátumú ember, különállása nem felsőbbrendűségéből vagy különcségből adódik, hanem egyszerűen abból, hogy a többiektől eltérően tisztában van létének feleslegességével. Ezért határolja el magát a többiek mind infantilissabbá váló pózaitól. A külsőre is átlagos Bohumil Klepl egyszerű, sallangmentes természetességgel játszik, nem hősnek vagy antihősnek, hanem az átlagtol csupán picit különböző embernek mutatva Ivanovot. Ez a játék-mód finom, de egyértelmű kontrasztot képez a többiek enyhén stilizáló, karikírozó játékaival, utalva egyúttal a főszereplő és a többiek közti kapcsolatok erős korlátaira. Ez utóbbi igaz a két, máskor vészes komolysággal játszott nőalakra is. Eva Holubová groteszk, levegőben kapkodó mozdulatokkal, kissé elrajzolt mimikával játssza a helyét sehol nem találó, igazából senkihez nem tartozó, étellel, halállal szembenézni egyaránt képtelen, helyenként túlkoros csecsemőre hasonlító Anna Petrovnát. Theodora Remundová pedig akaratos, elkényeztetett, hisztériára hajlamos, kitörni vágyó, de a kitörés irányát nem találó örök bakfisnak mutatja Szását.

A körülöttük nyüzsgő figurák mintha ismerős, hétköznapi panoptikumból léptek volna ki. Ladislav Klepal kártyamormorban élő, egy helyben futkosó Koszihja, Petr Čtvrtnčiek kilúgozott agyú, még a szélhámosra is lusta Borkinja, az eredeti komikus vénájú Vladimír Marek végtelenen önző és teljesen magányos Sabelszkije, Leoš Suchařípa a világ elől az alkoholhoz menekülő, cselekvésre képtelen Lebegyevé finom és változatos eszközökkel rajzolt példája az észrevétlenül kiüresedő, értelmetlenné váló emberi életnek. Egészen kitűnő alakítás a Lvov doktort játszó Karel Dobrý: egyszerre tudja nevetségessé és félelmetessé tenni a kérlelhetetlen erkölcsbíró pózában tetszelgő,

komplexusokkal küszködő, alighanem a többieknél is szerencsétlenebb orvos alakját.

Komikus minden, ami a színen történik, s ugyanakkor egyre torokszorítóbb, felkavaróbb. A szereplők hangsúlyozott hétköznapisága, a játékmód egyszerűsége, a találó metaforák kifinomult alkalmazása óhatatlanul kitágítja a történet metafizikai kereteit, s a maga finom, pasztelles módján kérlelhetetlen határozottsággal, ritka szuggesztív módon szól a lét tökéletes értelmetlenségéről. A színpadon az történik, hogy nem történik semmi; ami viszont bármikor, bárkivel (velünk is) megtörténhet. Csehovi „üzenet”, halkán, szinte egyetlen hangos szó nélkül, természetesen és következetesen célba juttatva. A kivételesen erőssé váló atmoszféra azonban nem fedi el az ezt létrehozó színházi nyelvet, illetve az alkotók kivételes szaktudását. Ez utóbbi hozza közös nevezőre, a két, hangulatában, mondandójában, végkicsengésében teljes mértékben különböző előadást, s talán ez az, ami a vendéjátékokat megtekintő budapesti nézőnek legtovább emlékezetében marad. Hogy melyik „végkicsengés” állt közelebb a rendezőhöz, felesleges lenne találgatni. Mindenesetre '99 karácsonya előtt Peter Lébl maga vetett véget életének.

ÖRKÉNY ISTVÁN: MACSKAJÁTÉK

FORDÍTOTTA: František Štier és Ida de Vries. **DRAMATURG:** Ivana Slámová. **DÍSZLET:** Jan Marek, **JELMEZ:** Kateřina Štefková. **RENDEZTE:** Petr Lébl.

SZEREPLŐK: Iva Janžurová, Eva Holubová, Theodora Remundová, Tomáš Mecháček, Jorga Kotrbová, Zuzana Bydžovská, Leoš Suchařípa, Miroslava Malecká, Libor Prakesch, Aleš Šturm, Nataša Marková.

ANTON PAVLOVIC S CSEHOV: IVANOV

FORDÍTOTTA: Leoš Suchařípa. **DRAMATURG:** Ivana Slámová. **DÍSZLET:** W. N. (Petr Lébl). **JELMEZ:** Kateřina Štefková. **RENDEZTE:** Petr Lébl.

SZEREPLŐK: Bohumil Klepl, Eva Holubová, Vladimír Marek, Leoš Suchařípa, Libuše Geprtová, Theodora Remundová, Karel Dobrý, Zdena Hadrboľcová, Ladislav Klepal, Petr Čtvrtnčiek, Valerie Kaplanová, Libor Prakesch, Helena Trojanová, Edita Zákravská, Jan Franta, Pavel Raindl.